

TAPODI Zsuzsanna-Mónika

Sapientia – EMTE, Csíkszeredai Kar

Humántudományok Tanszék

Csíkszereda, Románia

tapodizsu@yahoo.com

A GLOBALIZÁLT, MÉGIS SZÉTTÖREDEZETT VILÁG ÉS IRODALMA

Globalizovani ali ipak rasparčani svet i knjževnost

The Globalized, yet Broken World and Literature

Thomka Beáta: *Regénytapszlatat: Korélmény, hovartartozás, nyelvváltás.*
Budapest: Kijárat Kiadó, 2018

Thomka Beáta tizenharmadik kötetének témája az irodalomba beszüremkedő valóság és az ezredforduló táján létrejött irodalmi művekben megképződő világ viszonya, azaz annak a bemutatása, hogy a kortárs realitás jelenségei milyen poétikai eljárásokat hívnak életre, illetve milyen kihívások elé néz az irodalom a globalizáció és az egyre intenzívebbé váló népmozgások korában.

A vizsgált kérdéscsoportok egymást meghatározó jelenségeket fednek fel, a tanulmányokat pedig a nagy összefüggések mentén csoportosítja a szerző. A „*Hozott anyag*” a *regényben* című fejezetben az indo-karibi V. S. Naipaul és a latin-amerikai Mariano Siskind esszéiből kiindulva a regényműfaj máig sem múltó aktualitását emeli ki Thomka Beáta:

A regény a belső átalakulások és bizonyos funkciómódosulások ellenére megmaradt az egyediből és az egyetemesből, a nemzeti és a nemzeti kategóriától független értékekből, az egyéni és a történelmi tapasztalatból, a saját kultúrából és más kultúrákból, sokféle szellemi örökségből merítkező, hagyományos és új lehetőségekkel gazdálkodó formának (Thomka 2018, 14).

Olyan művészi megnyilatkozásnak tehát, amely szorosan kötődik a mindenkori szerző és befogadó által megéltékhez, így változékonny formáján túl az emberi lehetőségeink dokumentuma is.

Mivel az elmúlt száz évben nem csupán az volt széles körű európai tapasztalat, hogy a határok ide-oda elmozdultak a közösségek feje fölött, hanem az is, hogy a gyarmati rendszer felbomlásával embermilliók változtatták meg a lakhelyüket, vagy költöztek el a jobb élet reményében a szülőföldjükről, a kultúrák közöttes terei, az *itt is és ott is, de itt sem és ott sem igazán* létélménye mára tömegessé vált. Ezzel a jelenséggel kapcsolatban idézi fel újra a szerző az irodalomelméleti gondolkodás úttörőinek *viszonosság* fogalmát. „Thienemann és Horváth János szép és fontos *viszonosság* kategóriája újrafogalmazást igényel, hisz immár nem csupán szerzők és művek lokalizálhatók a virtuális vagy éppen a földrajzi térben két eredeti közösség között, hanem az olvasók és kritikusok is” (Thomka 2018, 53). Így, szükségképpen, nem csupán egyéni olvasatok szintjén fog egymástól eltérni egy-egy mű értelmezése, hanem a különböző értelmezői közösségek szintjén is.

Nem csupán az indiai angol nyelvű író kérdése a származás helyének és irodalmi nyelvének kettőssége, hanem immár több, különféle kontinens alkotóié. Másként olvassák a német nyelven írott török szerző művét Németországban és Törökországban. Más lesz az indiaiak viszonya V. S. Naipaul, Salman Rushdie fikciójához, mint az angol, amerikai vagy európai közönségé (Thomka 2018, 53).

Ezek a szembenállások még inkább újragondolásra serkentik a mai értelemben vett *világirodalom* fogalmára reflektáló irodalomtudóst. A köztesség helyzete előnyt is jelent, a kultúrák közelítésének szép feladatát. Kiemelten fontos szerep jut ebben a folyamatban a fordításoknak. Ha első hallásra meghökkentőnek tűnik az anyanyelvre mint célnyelvre fordítás gondolata, olyan korábbi alkotók esete, mint a Csingiz Ajtmatové is meggyőzően bizonyítja, hogy a jelenség létezik. A világméretű népmozgások korszakában ennek a gyakorlatnak a létjogosultsága napjainkra vitathatatlan. Az anyanyelvre fordítás szükségességéről Thomka Beáta így győzi meg olvasóját: „ma e nélkül németországi, svájci magyar szerzők művei nem jutnának el németül nem olvasó magyar olvasóikhoz, a törököké a törökországiakhoz, a szerbeké, bosnyákoké, horvátoké a jugoszláv utódállamokba” (Thomka 2018, 41). (Sőt, erdélyi tapasztalat, hogy még csak el sem kell menni a szülőföldről ahhoz, hogy valaki nem az anyanyelvén próbáljon meg befutott íróvá válni. Olyan fiatal brassói szerzőkre gondolok, mint a román verseket szerző Dósa András vagy az ugyancsak román prózát író Dénes Jónás.) Az anyanyelv és kultúra szervességéről kialakított felfogás árnyalódik ezeknek a szerzőknek a tevékenysége nyomán. Ugyanakkor izgalmas elvi kérdés marad, hogy a szülő-

földjüket elhagyott és nyelvet váltott alkotók létrehozna-e valamilyen „integrált fikciót”. A tanulmányíró esetükben a befogadás szükségszerű összetettségére figyelmezteti a potenciális értelmezőket: „A választott nyelven születő művek elemzésének [...] két nézőpontot kell érvényesítenie párhuzamosan: a befogadó közeg, valamint az integrált kultúrák perspektíváját” (Thomka 2018, 42).

A *Lezárulás, folytatás, újrakezdés* című fejezet először a kivándorlás lírai következményeit, a számkivetettség művészi és emberi dilemmáit vizsgálja Domonkos István *Kormányeltörésben* című, 1971-es művét elemezve.

A létélmény szokatlan, új grammatikát dolgoz ki, az infinitívuszok halmozása és a szaggatott dikció erőteljes ritmusú. A versszintaxis torzulásai, az igealakok elhagyása, a nominális stílus monoton zeneiség forrása. [...] Mintha nem létezne biztos pont, megszűnt volna a beszélő, a dolgok és események közötti szerves kapcsolat. Az epizódtöredékeket nem fűzi egymáshoz időbeli logika, sem oksági rend, a megszólalót ezért mintha valamilyen rögzítetlen állapotban, lebegésben érzékelnénk (Thomka 2018, 70–71).

Az én menni külföld alaphelyzetének, a kiszolgáltatottságnak adekvát nyelvi kifejezése gazdag konnotációs hálót eredményezett, ugyanakkor „[...] megrendítette a hetvenes évek vajdasági olvasóit, hiszen olyan emberi és poétikai tapasztalatot közvetített, amellyel mindaddig sem közvetlen, sem tágabb környezetükben nem találkoztak” (Thomka 2018, 73). A Domonkos poémája által közvetített életérzés az ezredforduló exjugoszláv irodalmában halmozottan van jelen. Thomka Beáta sorra veszi azokat az egy- vagy kétnyelvű albán, bosnyák, horvát, magyar és szerb szerzőket, akik az olvasókat megragadó erővel fejezik ki az elvándorlás keserű tapasztalatát, úgy, hogy közben a gyermekkorukban szerzett új nyelv és kultúra immár műveik természetes közegévé vált. Thomka Beáta rámutat, hogy tematikus szinten az elvándorlás okai, az idegen kultúrába illeszkedés, a kulturális kölcsönhatások bemutatása, vagy éppen az óhaza iránti nosztalgia köti össze a vizsgált szerzők műveit. A kirekesztettség, idegenség tapasztalata, a sem ide, sem oda nem tartozás sokféleképpen hatja át az általuk jegyzett prózát, ugyanakkor poétikailag is kiemeli a művekben testet öltött valóságtapasztalat fontosságát.

Hasonló problematikát világít meg az *Új nyelvi otthonok a fikcióban* című fejezet, mely kétnyelvű és nyelvváltó alkotók írásait vizsgálja. „Az eltávozás otthonról emlékeztetéltetésre, a korélmény és nemzedéki tapasztalat átmentésére, az önazonosság reflektálására, a múlthoz való viszony újraértelmezésére készíti a kivándorlót” (Thomka 2018, 127). A nyelvváltás sok esetben a két, küldő és befogadó kultúra közötti neuralgikus pontok kitapintását eredményezi. Kamel

Daoud algériai, franciául alkotó író például poszt-posztkolonális értelmezésben meséli újra Albert Camus 1942-es *Közöny*, eredetileg *Az idegen* című regényének történetét *Új vizsgálat a Mersault-ügyben* címmel. „A regény Algériában is, Franciaországban is megosztotta a kritikát, ám az egymást követő díjak, valamint a méltatások megerősítették művének jelentőségét” (Thomka 2018, 129). A tanulmányíró az új regénynek arra a központi gondolatára hívja fel a figyelmet, hogy az idegenség abban mutatkozik meg leginkább a hipotextusként használt Camus-regényben, hogy ott a francia tisztviselő által meggyilkolt arabnak nincs neve. A hipertextus viszont arra világít rá, hogy az őslakosok szemszögéből az idegen, az „el roumi”, maga Mersault. Az alaptörténet negyedik interpretációját olvashatjuk az arab szerzőtől, hiszen Camus-nél először a főszereplő Mersault első személyű előadásában, majd átértelmezve az ügyész, végül pedig az ügyvéd szavaiból értesülünk a történekről. A nevek által sugallt sors ugyancsak kimozdul az alapszöveg átértelmezésében. „Áldozata, *Az idegen*-beli névtelen arab tehát az új műben nevet kap: Moussa, Musza (a Mózes arab megfelelője, aki nem csupán az Ószövetség, hanem a Korán prófétáinak is egyike, nevének jelentése pedig: ’vízből kimentett’)” (Thomka 2018, 132). Mersault áldozatának holttestéről sem a Camus-, sem a Daoud-szövegből nem tudunk meg semmit. Az üres koporsót temetik el.

„Musza tehát itt nem a ’vízből kimentett’, hanem egyéb magyarázat híján a tengerbe, tehát a ’vízbe veszett’” (Thomka 2018, 133). Az ószövetségi Mózes bátyja Áron, az ő nevét veszi fel az áldozat öccse. A megkettőzés azzal folytatódik, hogy Harúnnak a szerelmét Meriemnek hívják, ez az arab megfelelője Marie nevének, aki Mersault szerelme az alapműben.

A posztgyarmati léthelyzet ábrázolása miatt a nyelvek problémájának bemutatása ugyancsak központi helyet foglal el az elemzésben. A szerzőnő abban fedezi fel a tunéziai író Camus-t idéző magatartásának lényegét, ahogyan az saját intellektuális és társadalmi helyzetére reflektál. „Daoud a poszt-posztkolonális korszak képviselője, értékrendje pedig kizárja a hatalmi alárendelődést és az egyneműsítő vallási törekvést. Holt nyelvnek tekinti az arabot, a politikai és vallási elit nyelvének, a vele azonosítani kívánt szakralitást pedig a hatalmi harc és egy új gyarmatosítás legitimálási eszközének” (Thomka 2018, 138). Ily módon a mai algériai kultúra sokszínűségének egyaránt elengedhetetlen komponenseként mutatja fel a regény mind az anya által képviselt regionális nyelvet, mind pedig a francia kultúra örökségét – figyelmeztet az elemzés.

Külön csoportot alkotnak a fejezeten belül az idegen származású, németül publikáló szerzők, közöttük a soprani születésű Terézia Mora és posztjugoszláv alkotók sorába tartozó, Svájcban élő óbcesei Melinda Nadj Abonji írásai. Előbbinek főként a rá jellemző „mértéktartóan ironikus elbeszélői magatartás”-a, a

tudatos, reflektált elbeszélői koncepciója képezi a szövegvizsgálat tárgyát, utóbbinak pedig „az emlékezet és fikció között ingázó”, a vendégmunkás létet feltáró írásai. Mindkét, magyar eredetű német író számára alapkérdés az identitás és nyelvváltás problémáinak feltárása. Melinda Nadj Abonji kapcsán figyelmeztet erre Thomka Beáta: míg a kivándorló szülők rendelkeztek egy közös múlttal és nyelvvel, gyermekeik számára ez a kommunikációs alap már nem áll rendelkezésre. Az új környezetbe történő beilleszkedés pedig szintén kivetnivalót hagy maga után.

Az első bevándorló nemzedékek számára létfeltételt jelentett az integráció, az e fázison túljutott, idegenben szocializálódott második generáció jóval kritikusabb a szülőkkel és a társadalmi környezettel szemben. *A Heimatroman* ezt közvetlenül szóvá teszi, a *Galambok röppennek föl* zárata pedig hatásosan érzékelteti az idegen környezet elfogadó magatartásának felületességét, színleltségét (Thomka 2018, 156).

A nyelvfelejtés és az identitás elvesztése közötti összefüggés több, ugyanitt vizsgált ezredfordulós művészeti alkotás által sugallt alaptapasztalat. Terézia Mora *Nap mint nap* vagy az olasz Diego Marani *Új finn grammatika* című regénye, akárcsak a finn Aki Kaurismäki *Múlt nélküli ember* című filmje a nyelvvel és önazonossággal kapcsolatos reflexiók megfogalmazói. Az anyanyelvből való kirekesztettség élménye esszéisztikus formában is megjelenik kortárs alkotásokban, például Jhumpa Lahiri bengáli származású, angolul, majd olasz nyelven publikáló író műveiben, aki többek között a szintén magyar származású Agota Kristofra hivatkozik *az In altre parole (Más szavakkal)* című kötetében. Regényeiben, állapítja meg Thomka Beáta:

A személyes és harmadik személyű elbeszélők, valamint szereplők is a szerzőével rokon körülmények közül származnak, vagy hozzá hasonlóan közlekednek az indiai szubkontinens, Kalkutta és Anglia, Amerika között. Ez egyes alakok esetében oda-vissza ingázást jelent, mások véglegesen eltávoznak otthonról, vagy idős korukban repatriálnak. [...] A fikció alaphelyzetei olyan feszültségforrásokat rejtenek, amelyek a kettős hovatartozás-tudatból, a beilleszkedésre képtelen alkatokból, a különböző szokásrendet követő házastársak és a szülő-gyermek nemzedéki konfliktusaiból származnak (Thomka 2018, 167).

Az értelmező nem idealizál, kritikus észrevételeinek is hangot ad Lahiri prózájának elemzésekor. „A korábbi elbeszélésekben kevesebb a felesleges részletezés, a regények aprólékos bemutatásmódja azonban meghaladott: módszeréből hiányzik a céltudatosság, gazdaságosság, a szelektivitásból, sűrítésből származó hatás és ennek igénye” (Thomka 2018, 167).

A *Családregegyek, kortörténetek* című fejezet a jelenkori családtörténeti imagináció regényváltozatait veszi számba, és erős etikai tartalmakat hordozó magyar művek elemzésével indul. „Szilasi László *A harmadik híd* című regényében a figyelem a világnak nem az ismertebb dolgaira, hanem azokra az összefüggéseire irányul, amelyekről a városlakó, az olvasó, az író és a kritikus is rendszerint elfordítja tekintetét” (Thomka 2018, 179). Az etikai tartalom, a kizsákmányoltakkal, kirekesztettekkel való szolidaritás jelenik meg Borbély Szilárd *Nincstelének* című kötetében is. Előbbiben a hajléktalanok sorsát a nézőpontok sorozatos kimozdításával, a váltásokkal teszi narratológiailag is tapinthatóvá az író. „A tökéletes megváltatlanság állapotában kóválygó városlakók, az egyik szeretetszolgálattól a másikig közlekedő otthontalanok napi tevés-vevését kívülről szemlélő tekintet sosem transzformálódhatna elbeszélő hanggá, ha nem vállalná a közösséget azokkal, akiket lát, és akikről mesél” (Thomka 2018, 183).

Ugyancsak a kiszolgáltatottak sorsának megjelenítése a tétje Jenny Erpenbeck *Gehen, ging, gegangen* (*Megy, ment, elment*) című tényregényének, mely a Berlinben éhségstrájkot folytató afrikai bevándorlók helyzetének tárgyias, külső nézőpontú bemutatása. Az elemző a közös vonásokra figyel az összehasonlítás-kor: „Szilasi és Erpenbeck elbeszélői stratégiája irodalmilag mindenképpen két lehetőséget jelez. Regényalakjaik és narrátoraik más-más módon illeszkednek az időszerű folyamatokba, érintettségük, morális elkötelezettségük azonban vitán felül áll” (Thomka 2018, 187–188).

Borbély Szilárd regényének, a *Nincsteléneknek* az alcíméből (*Már elment a Mesijás?*) kiinduló elemzésében Thomka Beáta a konkrét és a szimbolikus jelentésvonatkozások összjátékából, a belső mértékből, nyelvi minimalizmusból létrejövő „narratív etika” fogalmát vezeti le. „A mű nem kommentálásukat vállalta, hanem humortalan tömörséget, sivár konkrétumokat, szűkítést, korlátozást. Olyan szociografikus, tárgyias közlésminimumot, amelyben elemzés, erőltettség, részletezés nélkül is tömény jelentésség rejlik” (Thomka 2018, 195).

Danilo Kiš korai kisregény-trilógiájában szintén a pátosz kiiktatására, a tárgyiasításra hívja fel a figyelmet a kritikus, Alida Bremer *Olivas Garten* (*Olajfajliget*) című regényében pedig a kétnyelvű szerzőnek arra a törekvésére helyezi a hangsúlyt, hogy az oral historyból, valós és mesélt elemekből építkező nemzedékregényben hogyan épül fel a történelmi trauma érzékeltetése. A Mussolini által Itáliához csatolt dalmát tengerpart horvát férfilakosságának elhurcolása, a gyerekek és nők Afrikába deportálásának témája távolságtartóan, német nyelven kap szöveges megfogalmazást. „Egyszerre tanúskodik, paradox módon, a formai hagyomány hatásáról és folytathatatlanságáról” (Thomka 2018, 205).

Az életrajzi fikcióváltozatok sorában külön alfejezetek foglalkoznak a méltán népszerű Elena Ferrante munkáival (*Elutasított szerepfelfogások, Eseményszerű létmegélés, Az olasz saga, Felnőttkor*).

Wolfgang Iser *A fiktív és az imaginárius* lapjain megfogalmazta azt a gondolatot, mellyel tökéletesen egyetérthetünk, s mely Thomka Beáta könyvében impliciten szintén jelen van: napjainkban, amikor az irodalom hagyományos történelmi szerepeit, a tájékoztatást, időtöltő szórakoztatást, dokumentálást már külön intézmények végzik, az esztétikai formában történő dokumentálásra változatlanul igény mutatkozik. „Az irodalom az írás médiumaként jelenlévővé teszi mindazt, ami másképp elérhetetlen, vagyis az emberi képlékenység, változékonyság tükröként jelenik meg akkor, amikor számos korábbi feladatát átvette a többi médium” (Iser 2001, 11).

A széles körű kitekintésen túl különleges affinitás figyelhető meg az elemző részéről a többnyelvű, többkultúrájú alkotók és ezen belül is a női írók művei iránt. A tudományos objektivitás és a vizsgált opusokkal szemben megnyilvánuló figyelmes szeretet ezúttal is meggyőzi Thomka Beáta olvasóit, hogy a kortárs irodalom izgalmas gondolatokat vet fel, saját korunk égető problémáira keresi a választ, megérdemli tehát értő érdeklődésünket. A szöveglabirintusban való tájékozódásnak újabb, kiváló eszközt kaphattuk kézbe. Köszönet érte a szerzőnek!

Irodalom

Iser, Wolfgang. 2001. *A fiktív és az imaginárius*. Ford. Molnár Gábor Tamás. Budapest: Osiris Kiadó.

Thomka Beáta. 2018. *Regénytapasztalat: Korélmény, hovatarozás, nyelváltás*. Budapest: Kijárat Kiadó.